

Rijksinstituut voor Volksgezondheid
en Milieu
*Ministerie van Volksgezondheid,
Welzijn en Sport*

Duurzaam consumentengedrag

Verkenning van de rol van de overheid,
interventies en de Interventiedatabase

RIVM rapport 2014-0058

M. Zwart et al.

Rijksinstituut voor Volksgezondheid
en Milieu
*Ministerie van Volksgezondheid,
Welzijn en Sport*

Duurzaam consumentengedrag

Verkenning van de rol van de overheid, interventies en de
Interventiedatabase

RIVM Rapport 2014-0058

Colofon

© RIVM 2014

Delen uit deze publicatie mogen worden overgenomen op voorwaarde van bronvermelding: Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (RIVM), de titel van de publicatie en het jaar van uitgave.

M.H. Zwart, RIVM
A.M. Schriel, RIVM
K. Smit, RIVM
M. van Zijverden, RIVM

Contact:
Maaïke van Zijverden
Duurzaamheid, Milieu en Gezondheid
Maaïke.van.zijverden@rivm.nl

Dit onderzoek werd verricht in opdracht van Ministerie IenM, directie Duurzaamheid, in het kader van duurzame consumentenpatronen

Dit is een uitgave van:

**Rijksinstituut voor Volksgezondheid
en Milieu**

Postbus 1 | 3720 BA Bilthoven
www.rivm.nl

Publiekssamenvatting

Duurzaam consumentengedrag – Verkenning van de rol van de overheid, interventies en de Interventiedatabase

Het ministerie van Infrastructuur en Milieu (IenM) wil graag dat consumenten zich milieuvriendelijker (duurzamer) gaan gedragen. Het RIVM is gevraagd te inventariseren wat een doelgroep succesvol tot ander gedrag aanzet, te beginnen bij een duurzamer eetpatroon. Daaraan zijn enkele criteria ontleend voor werkzame interventies (gerichte activiteiten of maatregelen). Zo moet goed beschreven worden wat het doel, de doelgroep en de methodiek van de interventie zijn. Ook moet de doelgroep betrokken worden bij de ontwikkeling ervan. Ten slotte moet de interventie goed onderbouwd zijn en moet zo snel mogelijk nadat hij is ingezet, worden getoetst of hij effectief is.

Verder blijkt het zinvol dat de overheid verschillende partijen, initiatieven en projecten bijeen brengt. De rol van verbinder stimuleert kennisuitwisseling, ook over de kwaliteit van de interventies. Het RIVM is voor deze verkenning gevraagd, omdat het ervaring heeft met (gezondheidsbevorderende) interventies, verzameld in de Interventiedatabase (www.loketgezondleven.nl). Deze database biedt een goede eerste mogelijkheid om interventies gericht op een duurzamer eetpatroon te ontsluiten.

Deze aansluiting is in praktische zin logisch, omdat dan geen nieuwe digitale infrastructuur hoeft te worden opgezet en gebruik gemaakt wordt van de reeds opgedane ervaring. Inhoudelijk zijn er ook raakvlakken, omdat maatregelen om milieuvriendelijker te eten en drinken vaak ook gezonder zijn en andersom. Eten volgens de richtlijnen voor een gezonde voeding geeft een lagere milieubelasting ten opzichte van het huidige voedselpatroon van de gemiddelde Nederlander. Zo is meer kraanwater drinken en minder frisdrank met suiker zowel gezonder als minder belastend voor het milieu. Aspecten als het productieproces en het transport van frisdrank kosten immers meer energie dan water uit de kraan drinken.

Trefwoorden:

Duurzaam consumentengedrag, gedragsbeïnvloeding, voeding, interventies, Interventiedatabase, kwaliteitscriteria

Abstract

Sustainable consumer behaviour – Exploring the role of the government, interventions, and the Interventions Database

The Dutch Ministry of Infrastructure and the Environment wants consumers to behave in a more environmentally friendly (i.e. more sustainable) manner. The Ministry has therefore asked the Dutch National Institute for Public Health and the Environment (RIVM) to analyze if there are any targeted activities or measures (interventions) that are successful in promoting behaviour changes in a target group, starting with a more sustainable diet. A number of criteria for effective interventions were derived from this analysis. For instance, the purpose, target group and methodology of the intervention must be clearly described. In addition, the target group must be involved in developing the intervention. Finally, the intervention must be theoretically substantiated and must be assessed for effectiveness as soon as possible after implementation.

The analysis also revealed that it is useful when the government brings together various stakeholders, initiatives and projects. This promotes an exchange of knowledge, also concerning the quality of the interventions. RIVM was asked to perform this inventory because of its experience in the area of health-promoting interventions, as registered in the Interventions Database (www.loketgezondleven.nl). This database is a useful initial tool for collecting interventions aimed at promoting a sustainable diet.

Using the Interventions Database makes practical sense because it would eliminate the need for setting up a new digital infrastructure, and existing knowledge is optimally used. In addition, measures aimed at promoting an environmentally friendly diet may also have an impact on health. For example, diets in line with healthy diet guidelines are not only healthier but also have lower environmental impacts compared with current eating patterns in the Netherlands. For instance, a higher consumption of tap water instead of bottled or canned sugar containing soft drinks is healthier and less harmful to the environment, since the production and transport of soft drinks consumes more energy than simply drinking tap water.

Keywords:

Sustainable consumer behaviour, influencing behaviour, diet, interventions, Interventions Database, quality criteria

Inhoudsopgave

Inhoudsopgave – 5

Samenvatting – 6

1	Inleiding – 8
1.1	Beleidscontext – 8
1.2	Naar een duurzaam voedselpatroon – 8
1.3	Doel van dit rapport en leeswijzer – 9
2	Rollen en instrumenten van de overheid met betrekking tot verduurzaming – 10
2.1	Mogelijke rollen van de overheid – 10
2.2	Beleidsinstrumenten – 11
2.2.1	Klassieke beleidsinstrumenten – 11
2.2.2	Innovatieve beleidsinstrumenten – 12
3	Ontwikkelen van interventies – 15
3.1	Interventies in verschillende disciplines – 15
3.1.1	Gezondheidsbevordering – 15
3.1.2	Sociale marketing – 17
3.2	Criteria voor goede interventies – 18
4	Duurzaamheidsinterventies en de Interventiedatabase – 20
4.1	Interventies gelieerd aan duurzaamheid – 20
4.2	Achtergrond van de Interventiedatabase en de link met duurzaamheid – 22
4.3	Uitbreiding van de Interventiedatabase met duurzaamheidsinterventies – 23
4.4	Interventies binnen een breder duurzaamheidskader – 23
5	Conclusies en aanbevelingen – 24
	Literatuur – 26
	Bijlage 1 Naar een meer plantaardige voeding – 28
	Bijlage 2 Selectie van interventies met effect op gezondheid en (mogelijk) duurzaamheid – 30

Samenvatting

In opdracht van het Ministerie van Infrastructuur en Milieu is door het RIVM gekeken welke beleidsinstrumenten er zijn om consumentengedrag te beïnvloeden en welke rol de Rijksoverheid hierin zou kunnen spelen. Ook is gekeken naar hoe (gedrags)interventies (concrete acties) tot stand komen. Specifiek aandachtspunt hierbij was de vraag of de bestaande Interventiedatabase zou kunnen worden aangewend om duurzaam (milieuvriendelijk) consumentengedrag te bevorderen. Beide onderzoekslijnen komen samen in onderhavig rapport, waarvan de focus op de duurzaamheids casus 'voeding' ligt, en in het bijzonder op de gewenste overgang naar minder dierlijke eiwitten daarin.

De Rijksoverheid kan meerdere rollen vervullen om gedrag van burgers te beïnvloeden, zoals faciliteren, wegnemen van belemmeringen en verbinden. Cruciaal voor het verduurzamen van consumentengedrag is de rol van verbinder. In deze rol is de overheid actief in het samenbrengen van verschillende partijen, initiatieven, projecten en/of financiers. De overheid heeft bij het vervullen van de verschillende rollen verschillende instrumenten, klassieke en innovatieve, tot haar beschikking. In de rol van verbinder kan de Rijksoverheid dus kiezen uit een mix van instrumenten. Gedragsbeïnvloeding via beleid verloopt echter vaak grillig en zelden volgens plan. Het veranderen van bijvoorbeeld consumptiegedrag is een complex proces en gedragsverandering kan op verschillende niveaus worden bereikt. Het is van belang dat instrumenten planmatig worden ontwikkeld en dat de beoogde doelgroep betrokken wordt bij de ontwikkeling. Daarnaast kan gebruik worden gemaakt van inzichten uit de gezondheidsbevordering, waar door een planmatige benadering redelijk effectieve interventies ontwikkeld worden. Bij planmatig ontwikkelen worden gedragsdeterminanten uitgebreid in kaart gebracht, zodat de interventies op specifieke gedragingen kunnen aangrijpen. De doelgroepen (segmenten) worden vooral bij sociale marketing goed in kaart gebracht.

Inzichten uit de verschillende disciplines leiden tot criteria waaraan een interventie gericht op duurzamer consumptiegedrag moet voldoen:

1. Goede beschrijving van de interventie. Doel, doelgroep, methodiek, en randvoorwaarden moeten goed beschreven zijn.
2. De doelgroep moet betrokken zijn, omdat dit zorgt voor maatwerk en de acceptatie van en draagvlak voor de interventie bevordert. Ook wordt het makkelijker om aansluiting te vinden bij de specifieke en/of lokale context.
3. Men moet inzicht hebben in de (theoretische) werkzaamheid van een interventie. Hiermee wordt bedoeld dat mensen op grond van theoretische principes aannemelijk maken dat de interventie werkzaam is.
4. Inzicht in de werkzaamheid van een interventie. Om te bepalen of een interventie echt werkt is het van belang dat men inzichten krijgt in de effecten die optreden (monitoring en evaluatie).

Om duurzamer consumentengedrag te beïnvloeden kan de Rijksoverheid in haar rol als verbinder kennisuitwisseling over planmatige ontwikkeling van interventies en kwaliteitscriteria stimuleren. Dit bevordert de ontwikkeling van practice-based interventies naar evidence-based interventies. In de verduurzaming van voedingspatronen is het verminderen van de inname van dierlijke eiwitten een belangrijke stap. Het betreft de menu's van veel

mensen en het effect op het milieu is groot (de omvang daarvan is onderwerp van een ander deel van dit project). Ook is de link naar gezondheid snel gemaakt. Onderzoek is gaande naar de gezondheids- en milieueffecten van het eten van minder belastende eiwitrijke producten, zoals vlees, vis en kaas. Een voedselpatroon met minder van deze dierlijke producten geeft een lagere milieubelasting en wellicht ook gezondheidswinst.

Maar andersom geldt zeker: interventies die gezondheid bevorderen, kunnen duurzame 'bij-effecten' hebben. Zo is meer kraanwater drinken en minder frisdrank met suiker zowel gezonder als minder belastend voor het milieu. Aspecten als het productieproces en het transport van frisdrank kosten immers meer energie dan water uit de kraan drinken. Om consumenten te bereiken is de verbinding met gezondheidsbevorderende interventies aantrekkelijk, omdat aan gezondheid over het algemeen meer waarde wordt gehecht dan aan duurzaamheid. In de gaten moet worden gehouden dat gezondheidsargumenten de duurzaamheidsdiscussie niet ondersneeuwen, om ook die mensen te bereiken die dat hoog in het vaandel hebben staan.

Al met al vormt inzet van de Interventiedatabase van het Centrum Gezond Leven (CGL) een goede mogelijkheid om duurzaamheidsinterventies, tenminste op het gebied van voeding en in mindere mate mobiliteit, bijeen te brengen en te ontsluiten. De huidige opzet van de Interventiedatabase is daarvoor geschikt en heeft als voordeel dat geen nieuwe (digitale) infrastructuur gebouwd hoeft te worden. Voordat definitief tot inzet en uitbreiding van de Interventiedatabase (in eerste instantie op het vlak van duurzaamheid en voeding, in tweede instantie ook andere verduurzamingsgebieden als afval en mobiliteit) wordt besloten is het raadzaam om de betrokken stakeholders te consulteren, omdat verduurzaming bondgenootschappen vereist.

Daarnaast kan uit gesprekken met stakeholders volgen dat een database met een eigen 'duurzaamheidsingang' de voorkeur verdient boven het doorgeleiden van gebruikers via loketgezondleven.nl. Vaststellen van een breder duurzaamheidskader waar een dergelijke ingang geplaatst kan worden is daarbij wenselijk. Dit kan dan eventueel ook plaats bieden aan een gebruiksvriendelijke database waarmee informatie gedeeld en uitgewisseld kan worden over bijvoorbeeld de levenscyclus en milieudruk van producten. Een dergelijke database, waarin ook sociaaleconomische impact opgenomen kan worden, zou de resultaten gelieerd aan onderdeel 3 (zie paragraaf 1.1) van dit RIVM-project kunnen herbergen.

1 Inleiding

1.1 Beleidscontext

Het Programma 'Beïnvloeding consumentengedrag' van het Ministerie van Infrastructuur en Milieu (Min IenM) draait om het bevorderen van duurzaam consumentengedrag. Duurzaam houdt hier in: met een zo laag mogelijke milieubelasting. Het RIVM-project 'Duurzaam consumentengedrag' waarvan onderhavige rapportage deel uitmaakt, valt daaronder. In het kader van dit project verkent het RIVM wat de mogelijke rollen en instrumenten zijn voor de Rijksoverheid om consumentengedrag te beïnvloeden. In het bijzonder komt aan de orde of de Interventiedatabase van Centrum Gezond Leven (RIVM) hierbij als instrument zou kunnen dienen.

Het RIVM-project 'Duurzaam consumentengedrag' is onderverdeeld in drie deelprojecten, namelijk:

1. overzicht overheidsinstrumentarium voor verduurzaming consumentengedrag en bijbehorende interventies;
2. verkenning mogelijkheden en plan van aanpak uitbreiding bestaande RIVM Interventiedatabase;
3. inzicht in potentieel effect van verduurzaming van voedselpatronen.

Dit rapport vormt onderdeel 1 en geeft een aanzet tot onderdeel 2.

In het rapport ligt de focus op voeding, en wel om verschillende redenen. Ten eerste zijn over de voedselconsumptie van de Nederlandse bevolking in het algemeen en van afzonderlijke bevolkingsgroepen in het bijzonder veel gegevens beschikbaar die het RIVM (in opdracht van het Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport) periodiek heeft verzameld (RIVM, 2014). Daarnaast is voeding al een onderwerp in de Interventiedatabase, zodat daar wellicht relatief eenvoudig bij kan worden aangehaakt. Tenslotte is het vervangen van (een deel van de) dierlijke eiwitten (zuivel, eieren en vlees) uit het dagelijks menu een grote stap voorwaarts qua duurzaamheid. Hoe groot precies is onderwerp van deel 3 van dit project, maar dat een dergelijke verandering van het eetpatroon een potentieel grote groep mensen omvat, is wel duidelijk (zie Bijlage 1).

Voor duurzaam consumentengedrag staan naast voeding notoir ook afval, mobiliteit, energie en textiel in de belangstelling. Waar opportuun betreft deze verkenning ook de andere gebieden erbij (met name mobiliteit).

1.2 Naar een duurzaam voedselpatroon

In Nederland eet 26,5% van de mensen dagelijks vlees (de zogenaamde vleesminnaars), en 4% helemaal niet (de vleesmijders) (*Bakker en Dagevos, 2010*). Relevant voor deze verkenning is de omvangrijke groep van vleesminderaars (ongeveer 70% van de mensen), ook wel parttimevegetariërs of 'flexitariërs' genoemd. Vleesminderaars beschouwen vlees eten niet als vanzelfsprekend en denken hier meer of minder bewust over na. Deze miljoenen mensen vormen echter een zeer heterogene groep waarbij niet alleen de mate waarin men minder vlees eet sterk uiteenloopt, maar ook de wijze waarop en motivatie waarom men dit doet, variëren. De verdeling in subgroepen en mogelijke oplossingsstrategieën voert hier te ver, maar duidelijk is dat één enkele maatregel niet zal volstaan om hier verandering in te brengen (zie ook Bijlage 1).

1.3 Doel van dit rapport en leeswijzer

In dit rapport komt ten eerste aan bod welke rol(len) de rijksoverheid zou kunnen spelen en welk instrumentarium zij beschikbaar heeft om gedrag te beïnvloeden. Ten tweede beschrijft dit rapport hoe interventies planmatig tot stand kunnen komen om de kans op succes te vergroten. Daarnaast wordt beschreven hoe de bestaande Interventiedatabase, bij voorkeur binnen een breder 'duurzaamheidskader', kan bijdragen aan duurzaam consumentengedrag. In dit rapport worden onder 'beleidsmaatregel' (en 'beleidsinstrument') die maatregelen verstaan die op nationaal niveau getroffen worden door de Rijksoverheid. De overheid kan door het inzetten van beleidsmaatregelen ruimte scheppen waardoor interventies een plek kunnen krijgen. Een interventie definiëren wij als een gerichte actie, een of meer activiteiten of maatregelen die worden ingezet om doelbewust effecten te bewerkstelligen. Dit hoeft niet direct gekoppeld te zijn aan (overheids-)beleid. De activiteiten kunnen worden ontwikkeld en uitgevoerd door landelijke en lokale organisaties, zoals NGO's, GGD, groepen burgers etc. (Centrum Gezond Leven, 2014). Zowel in de praktijk als in de literatuur worden wisselende definities gebruikt, waardoor de begrippen soms door elkaar lopen. Zo kan een interventie ook een (gedragssturende) beleidsmaatregel zijn. In dit rapport wordt zoveel mogelijk getracht het onderscheid te handhaven.

In Hoofdstuk 2 zijn de mogelijke rollen van de Rijksoverheid bij het beïnvloeden van gedrag en het beschikbare instrumentarium (klassieke en innovatieve beleidsmaatregelen) in kaart gebracht. Voor de (Rijks)overheid is het van belang om te weten welke interventies beschikbaar zijn, zodat kennis delen en samenwerking bevorderd kan worden.

Hoofdstuk 3 bouwt daarom voort op interventies, belicht die zowel vanuit het oogpunt van de gezondheidsbevordering als de sociale marketing, en geeft criteria waar goede interventies aan zouden moeten voldoen. Tot slot worden in Hoofdstuk 4 duurzaamheidsinterventies belicht alsmede het belang van het bijeenbrengen van interventies in een database.

2 Rollen en instrumenten van de overheid met betrekking tot verduurzaming

In dit hoofdstuk staat centraal welke rol(len) de overheid zou kunnen spelen in de verduurzaming van consumentengedrag, en worden instrumenten beschreven die ingezet kunnen worden bij het vervullen van deze rollen.

2.1 Mogelijke rollen van de overheid

In de literatuur komen grofweg drie rollen voor de overheid naar voren als het gaat om gedragsbeïnvloeding: faciliteren, wegnemen van belemmeringen en verbinden. Faciliteren kan bijvoorbeeld door het verschaffen van subsidies aan een project om het initiatief te steunen en of op gang te helpen. De Rijksoverheid kan ook belemmeringen wegnemen door regelgeving te wijzigen, zodat een nieuw initiatief niet gehinderd wordt door bestaande wetgeving. Een andere belangrijke rol is het mogelijk maken en ondersteunen van verschillende typen verbindingen (ECN en Duneworks, 2013). Op het gebied van het verduurzamen van voedingspatronen kan de Rijksoverheid mogelijk wel een belangrijke rol vervullen in het mogelijk maken en ondersteunen van verschillende typen verbindingen, zoals het bijeenbrengen van verschillende partijen, initiatieven, projecten en/of financiers. De verbindende rol wordt hieronder daarom nader toegelicht.

2.1.1 *Uitgelicht: de verbindende rol van de Rijksoverheid*

Los van welk instrumentarium de Rijksoverheid inzet om duurzaam gedrag te bevorderen, is het aannemen van de rol van 'verbinder' in het proces van potentieel groot belang (ECN en Duneworks, 2013). Volgens het onderzoek van Scholl et al. (2010) zou duurzaamheidsbeleid een combinatie moeten zijn van de klassieke top-downbenadering en een vrijwillige coöperatieve en netwerkgebaseerde benadering (Scholl et al., 2010). De overheid zou door het combineren van de verschillende benaderingen bottom-upinitiatieven kunnen faciliteren. Een aantal aspecten van de verbindende rol wordt hieronder verder uitgewerkt (ECN en Duneworks 2013).

1. *Verbinden van lokale sociale initiatieven met top-downinterventies*
De Rijksoverheid kan een actieve rol spelen in het leggen van goede verbindingen tussen bottom-up- en top-downinitiatieven. Zo kan educatie over gezonde voeding gestimuleerd worden door het geven van 'Smaaklessen' die mogelijk gemaakt worden door overheidssubsidie. De lokaal gegeven smaaklessen kunnen vervolgens aanhaken bij andere sociale initiatieven die zich bijvoorbeeld richten op lokale gedragsveranderingen ten aanzien van 'meer bewegen'. Op deze manier kan de Rijksoverheid landelijk initiatieven verbinden met lokale initiatieven.
2. *Verbinden van initiatieven gericht op routineverandering*
Een verandering in regels en/of omgeving (door de overheid of verandering in de persoonlijke levenssfeer zoals de overgang naar een andere levensfase) is een goed moment om met interventies hardnekkige gewoontes te doorbreken. Hierbij is inzicht in groepen, gedrag en timing van belang. Zo biedt een project als 'spitsmijden' naast het stimuleren van het mijden van de spits ook ruimte om aan mensen bekend te maken wat met 'het nieuwe rijden' bedoeld wordt. Wanneer het introduceren van deze twee interventies

goed getimed wordt, kunnen ze elkaar mogelijk versterken. De Rijksoverheid kan een rol spelen in het verbeteren van onderlinge verbanden.

3. *Verbinden: sociale norm*

Het creëren van een nieuwe sociale norm slaagt niet als er alleen maar over gecommuniceerd wordt. De overheid kan lokale en formele 'verbanden' betrekken bij het introduceren van een nieuwe norm. Zo kan een sociale norm op wijkniveau gesteld worden, waarbij lokale bewoners of ambassadeurs een sterkere invloed hebben dan verder van de bewoners af staande campagnes. Door lokale formele en informele verbanden bij de uitvoering van een grootscheepse campagne te betrekken kan de nieuwe norm sneller geïntroduceerd, ondersteund en overgenomen worden. Om dat mogelijk te maken is een koppeling tussen centrale en lokale initiatieven van belang en daar kan de Rijksoverheid een rol in spelen.

4. *Verbinden: samenbrengen van financiers en projecten*

Door een positie in te nemen en betrokkenheid te tonen kan de overheid projecten aantrekkelijk maken voor financiers. De overheid kan mogelijk zichtbaar maken welke bedrijven momenteel duurzaamheidsinitiatieven steunen. Op deze manier kan de overheid bijdragen aan een nieuwe corporate norm.

5. *Verbinden: lokale en bovenlokale baten*

Waar individuele gedragsverandering gewenst is, is het noodzakelijk dat de baten niet louter op maatschappelijk niveau worden geformuleerd, maar ook vertaald worden naar de leefsituatie van individuen. Bij 'het nieuwe rijden' worden maatschappelijke baten in termen van CO₂-reductie terug gecommuniceerd. Het wordt echter niet duidelijk wat de baten zijn voor het individu. De Rijksoverheid kan initiatieven stimuleren om hier op te letten door zelf het goede voorbeeld te tonen.

6. *Verbinden: vele kleine stapjes maken één grote*

De overheid kan talrijke initiatieven combineren, bundelen en versterken in grotere raamwerkprogramma's tot een collectieve actie. Op deze manier gaan de kleine stapjes deel uitmaken van een groter proces en dragen ze bij aan de transitie naar een duurzamere samenleving. Dergelijke raamwerken dragen bij aan inzicht in de verschillende initiatieven, brengen initiatieven samen, stroomlijnen initiatieven en stimuleren uitwisseling van informatie.

2.2 Beleidsinstrumenten

In de vorige paragraaf is kort genoemd welke verschillende rollen de Rijksoverheid kan vervullen. In deze paragraaf wordt beschreven welke instrumenten ze tot haar beschikking heeft om de verschillende rollen te vervullen. Onderscheid wordt gemaakt tussen klassieke en innovatieve beleidsinstrumenten.

2.2.1 *Klassieke beleidsinstrumenten*

Veel onderzoek is gedaan naar welke verschillende beleidsinstrumenten het beste ingezet kunnen worden door de (Rijks)overheid om het gedrag van burgers te beïnvloeden.

Een traditionele indeling van de vele beleidsinstrumenten beslaat de volgende vijf categorieën:

1. informatie- en communicatie instrumenten;
2. financieel-economische instrumenten;
3. juridische instrumenten;
4. faciliterende instrumenten;
5. handhavinginstrumenten.

Een instrument kan soms onder meerdere categorieën worden ingedeeld. Subsiëring van groente kan vallen onder 'financieel-economisch', omdat een geldelijke vergoeding gegeven wordt bij het uitvoeren van een bepaald gedrag. Een subsidie kan echter ook vallen onder de categorie 'faciliteren', omdat met de subsidie een omgeving wordt gecreëerd waarin een bepaald gedrag, onderzoek of iets dergelijks kan worden uitgevoerd.

Afhankelijk van de gewenste rol van de overheid kan gekozen worden voor verschillende instrumenten waarmee de rol vervuld kan worden. Zo kan bij het wegnemen van belemmeringen gebruik gemaakt worden van respectievelijk financieel-economisch (startkapitaal), juridisch (wijzigen regelgeving) en faciliterend. Kortom, in de rol van verbinder kan de Rijksoverheid kiezen uit een mix van informatie en communicatie, financieel-economische, juridische en faciliterende instrumenten.

2.2.2 *Innovatieve beleidsinstrumenten*

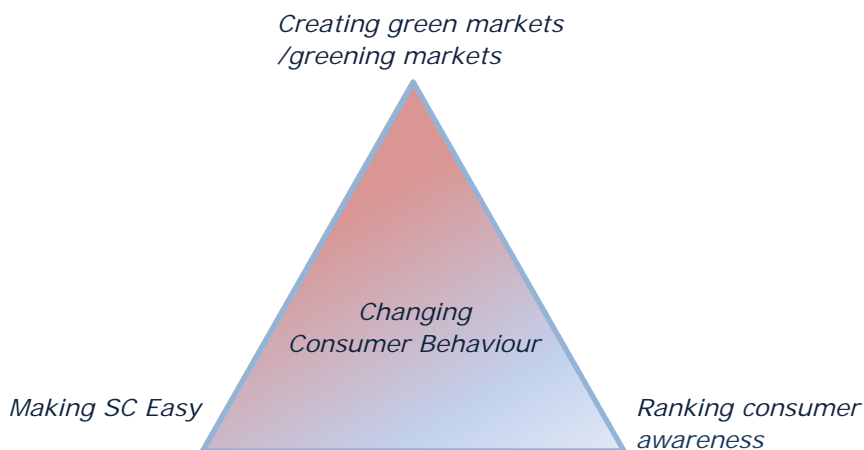
Naast de klassieke beleidsinstrumenten (informatie- en communicatie, financieel-economisch, juridisch, faciliterend en handhavend) is het inzetten van innovatieve beleidsinstrumenten ook een optie. Deze beleidsinstrumenten baseren zich (meer) op de gedragswetenschappen dan de klassieke (RLI, 2013). Uit onderzoek komt naar voren dat gedragsbeïnvloeding via beleid in Nederland met wisselend succes tot stand komt (ECN en Duneworks, 2013). De route van beleid naar gedragsbeïnvloeding is 'grillig' en loopt zelden exact zoals vooraf door beleidsmakers bedacht, gehoopt of verondersteld. Veel overheidsbeleid is (impliciet) gebaseerd op de mens als *homo economicus*, maar de mens zit complexer in elkaar. Hoewel politici en beleidsmakers tot op zekere hoogte bekend zijn met de inzichten over gedragsbeïnvloeding, is het toepassen van deze inzichten in beleidsontwikkeling een tweede. Behulpzaam hierbij is de recent uitgebrachte GedragsToets, onderdeel van het RLI-advies 'Doen en Laten' (RLI, 2014).

Een andere mogelijke oorzaak van het grillige verloop zou kunnen zijn dat gedragsbeïnvloeding nu nog weinig planmatig wordt aangepakt. In hoofdstuk 3 wordt verder ingegaan op het planmatig ontwikkelen van interventies.

Scholl et al. hebben op basis van een EU-brede inventarisatie een alternatieve indeling en innovatieve aanpak beschreven om duurzame consumptie te bevorderen (Scholl et al., 2010). In dit onderzoek zijn de beleidsinstrumenten ingedeeld naar hun beoogde bijdrage aan het te veranderen consumentengedrag. Uitgegaan wordt dus van de impact die een verandering kan hebben op de consument en het consumptieproces (Scholl et al., 2010). Zo ontstaan drie dimensies die elkaar deels overlappen:

- Bewustwording stimuleren. De consument moet de nodige informatie krijgen, zodat zijn kennis over duurzaam consumeren toeneemt evenals het belang om keuzes te maken die passen binnen een duurzamer consumptiepatroon.
- Duurzaam consumptiegedrag faciliteren. De omgeving moet zodanig zijn dat consumeren moeiteloos duurzamer wordt, dus zonder hogere kosten of meer inspanning voor de consument, volledig en vanzelfsprekend geïntegreerd in de leefstijlen van consumenten.
- Markten doen 'vergroenen'. De beschikbaarheid van duurzame, betaalbare producten en diensten wordt beïnvloed.

Deze indeling in dimensies maakt duidelijk dat het veranderen van consumptiegedrag een complex proces is. Door in te grijpen op de verschillende elementen in de dimensies kan het consumptiegedrag worden veranderd.

Figuur 1 Dimensies van beleidsinstrumenten ter bevordering van gedragsverandering in consumentengedrag; SC = sustainable consumption (Scholl et al., 2010).

In het rapport van Scholl et al. wordt een aantal aanbevelingen voor toekomstige beleidsmaatregelen gedaan. Zo wordt gesteld dat erkend moet worden dat duurzame consumptie een op zichzelf staand beleidsterrein is (in Europa). Simpele oplossingen bestaan niet en er moet geïnvesteerd worden in een goed overzicht van de 'drivers and barriers' voor duurzaam consumeren. Ook is het een sterk veranderlijk terrein, waardoor te allen tijde een flexibele houding noodzakelijk is om beleid te (her)formuleren en te implementeren. Dit moet samen met de stakeholders gebeuren, om inzicht en draagvlak te creëren. Verder dienen de effecten van duurzaam consumptiebeleid systematisch geëvalueerd en gemonitord worden, en interactieve kennisuitwisselingsnetwerken (bijvoorbeeld tussen de EU-staten) worden opgezet.

In dit hoofdstuk komt naar voren dat de Rijksoverheid in de rol van 'verbinder' verduurzaming van consumentengedrag zou kunnen stimuleren. De overheid zou dan de top-downbenadering kunnen combineren met een vrijwillige coöperatieve en netwerkgebaseerde benadering. Op deze manier zou de Rijksoverheid uitwisseling en ontwikkeling van kennis over duurzame consumptie kunnen delen, duurzame consumptie initiatieven meer zichtbaar maken in de samenleving en deze ondersteunen en versterken. Om gedrag te beïnvloeden in het duurzaamheidsvraagstuk zou de overheid gebruik kunnen maken van innovatieve instrumenten zoals beschreven door Scholl et al. Hierbij wordt ervan uitgegaan dat de overheid de instrumenten inzet om die maatschappelijke en marktpartijen te activeren die verduurzaming van consumentengedrag stimuleren. Gerealiseerd moet worden dat het begrip duurzaamheid aan een snelle ontwikkeling onderhevig is; nieuwe aspecten van of kennis over duurzaamheid kunnen naar voren komen, waardoor ook doelgroep(en) veranderen. Het is dus vanzelfsprekend dat beleidsinstrumenten flexibel moeten zijn voor aanpassing. Om instrumenten flexibel te houden zou het van groot belang kunnen zijn de doelgroep te betrekken bij de ontwikkeling van interventies; zij kunnen aangeven welke behoeften en mogelijkheden aanwezig zijn. In Hoofdstuk 3 wordt verder ingegaan op de mogelijke rol van de doelgroep in het ontwikkelen van interventies.

In het onderzoek van Scholl et al. wordt ook aangeraden dat de oprichting van een gebruiksvriendelijke database ondersteund wordt. Met een database kan informatie gedeeld en uitgewisseld worden over bijvoorbeeld de levenscyclus en milieudruk van producten. In het kader van dit project is het wenselijk dat boven het productniveau (vergelijken van verschillende producten) wordt uitgestegen. Een dergelijke database, op het niveau van menu's en voedingspatronen waarin de resultaten gelieerd aan onderdeel 3 (zie paragraaf 1.1) van dit RIVM-project en waarbij ook sociaaleconomische impact opgenomen kunnen worden, is daarbij het streven. Deelproject 3 draait om inzicht in het potentiële effect van verduurzaming van voedselpatronen. De kennis uit het deelproject kan meegenomen worden in de ontwikkeling van interventies, die stimuleren dat menu's uit meer plantaardige eiwitten in plaats van dierlijke eiwitten gaan bestaan. Een dergelijke database past net als de Interventiedatabase van het Centrum Gezond Leven (RIVM) (Hoofdstuk 4) goed binnen het (nader te bepalen) bredere duurzaamheidskader (platform, portal of iets dergelijks).

3 Ontwikkelen van interventies

Om een bepaalde gedragsverandering bij bedrijven of burgers te bewerkstelligen zijn veel verschillende interventies mogelijk. Deze maatregelen of activiteiten kunnen op verschillende manieren worden vormgegeven (RLI, 2013). Hieronder worden twee manieren beschreven, uitmondend in een aantal criteria voor duurzaamheidsinterventies.

3.1 Interventies in verschillende disciplines

Interventies kunnen op verschillende manieren worden vormgegeven. Het startpunt van ontwikkeling van interventies (ter bevordering van duurzaamheid) is in theorie op twee manieren mogelijk:

- Gebaseerd op visie (ideologische en/of politieke overwegingen)
- Gebaseerd op visie in combinatie met wetenschappelijke kennis.

De combinatie van visie en wetenschappelijke kennis verdient de voorkeur, omdat wetenschappelijke kennis algemeen aanvaardbaar is, terwijl visies individueel bepaald worden. Wetenschappelijke kennis is algemeen aanvaardbaar vanwege de objectiviteit (RLI, 2013).

Binnen zowel de gezondheidsbevordering als de sociale marketing wordt gewerkt met interventies om gedrag te veranderen en zo doelen te bereiken. Hieronder is beschreven hoe de interventies binnen deze disciplines tot stand komen en wat in het kader van dit rapport geleerd kan worden.

3.1.1 *Gezondheidsbevordering*

Binnen de gezondheidsbevordering wordt theoretisch en empirisch onderzoek gedaan naar de relatie van gedrag, ziekte en gezondheid. In het bijzonder wordt gekeken hoe bepaald gedrag tot stand komt en hoe gezondheid bevorderd kan worden door interventies die het juiste gedrag stimuleren.

Om daadwerkelijk (gezondheids)effecten te realiseren is het van belang om interventies planmatig te ontwikkelen. Hiervoor is in de gezondheidsbevordering een planningsmodel beschikbaar (Brug et al., 2012). Dit model helpt ontwikkelaars van interventies bij het analyseren van het probleem en de factoren die dat probleem veroorzaken en stimuleert vervolgens het nemen van de juiste beslissingen bij het oplossen van het probleem.

Het planningsmodel bevat zes stappen:

1. Probleemdefinitie; analyse van de belangrijkste gezondheidsproblemen van een doelgroep. Hier gaat het om de vraag wat de belangrijkste gezondheidsproblemen zijn waarmee de overheid (bijvoorbeeld een gemeente) geconfronteerd wordt. Daarbij bepaalt men wat de omvang en de frequentie van het probleem is en of de omvang ingrijpen rechtvaardigt. Ook stelt men de doelgroep(en) vast, inclusief eventueel benodigde aandacht voor specifieke doelgroepen. Voor deze probleemanalyse gebruikt men epidemiologische gegevens zoals prevalentie en incidentiecijfers van ziekte en aandoeningen, maar ook indicatoren die iets zeggen over de kwaliteit van leven, en cijfers van SCP en CBS.
2. Analyse van gedrag en van de omgeving die van invloed is op dat gedrag; in deze fase analyseert men het belang en de plaats van de verschillende gedragsoorzaken van het gezondheidsprobleem. Enkele belangrijke gezondheidsproblemen worden veroorzaakt door risicogedragingen als roken, te weinig bewegen en ongezonde voeding. Andersom is er ook gedrag dat

bijdraagt aan gezondheid, zoals deelname aan een bevolkingsonderzoek of het opvolgen van adviezen. De analyse maakt duidelijk welke gedragingen belangrijk zijn voor het bevorderen van gezondheid: niet roken, voldoende bewegen, gezonde voeding. Soms echter kunnen omgevingscondities de oorzaak zijn van slechte gezondheid (bijvoorbeeld luchtkwaliteit) of indirect via gedrag (beschikbaarheid van voorzieningen als gezondheidszorg of gezonde voeding). De omgeving kan het individuele gedrag beïnvloeden (bijvoorbeeld gezonde voeding door een gezonde schoolkantine). Indien de conclusie van de analyse is dat met name een omgevingsfactor het ongezonde gedrag beïnvloedt, probeert men vooral beslissers (personen met mandaat om beslissingen te nemen) te beïnvloeden om de oorzaak van het probleem aan te pakken (bijvoorbeeld invoeren van gezonde schoolkantine, verbod op snoepautomaten). Het beïnvloeden van individueel gedrag waar de oorzaak niet bij het individu ligt, is zinloos.

3. Analyse van gedragsdeterminanten; in deze stap richt men zich op het in kaart brengen van welke determinanten (persoonlijk en omgeving) het gedrag beïnvloeden. In deze fase gaat het om inzicht verkrijgen in het gedrag. Inzicht in de achtergronden of *determinanten* van dat gedrag (factoren die het gedrag bepalen) verklaart waarom mensen zich op een bepaalde manier gedragen. Doel van deze fase is inzicht te krijgen in de determinanten die het sterkst gerelateerd zijn aan dat gedrag, en in de mate waarin het te veranderen is. Als een determinant belangrijk is, maar nauwelijks veranderbaar, heeft het geen zin om daar een interventie voor te ontwikkelen. Het feit dat iemand tot de lage SES (sociaal economische status)-groep behoort, kun je niet veranderen, maar is wel een van de factoren die meespelen bij het ontstaan van overgewicht. Sommige determinanten hebben een zeer directe invloed op gedrag, zoals de persoonlijke determinanten: kennis, risicoperceptie, houding en eigen-effectverandering. Bij omgevingsdeterminanten (sociale steun, sociale druk of fysieke omgeving) verloopt het effect meer indirect. Inzicht in hoe belangrijk en hoe veranderbaar gedragsdeterminanten zijn, vormt de basis voor het ontwikkelen van planmatige interventies om gezond gedrag te bevorderen. In deze fase wordt ook de doelgroep betrokken, zodat de interventie aansluit bij hun kennisniveau, gewoonten en cultuur. Zonder het betrekken van de doelgroep bij de ontwikkeling van een interventie loop je het risico dat de interventie niet geaccepteerd wordt door de doelgroep en dus geen effect heeft.
4. Interventieontwikkeling; op basis van de inzichten uit de voorgaande fasen kunnen interventies worden ontwikkeld met als uiteindelijke doel gedragsverandering. De interventies moeten aangrijpen op de gedragsdeterminanten die het gedrag beïnvloeden. Het kan hier gaan om het beïnvloeden van het risicogedrag van burgers (bijvoorbeeld roken), maar ook op de determinanten van beslissers, politici en hun houding (over de invoering van rookbeleid in cafés). In deze fase zoekt de gezondheidsbevorderaar methodieken om de gekozen gedragsdoelen te realiseren. Daarvoor maakt hij gebruik van theorie en eerder uitgevoerd onderzoek waarin de methodiek succesvol bleek in het beïnvloeden van de gekozen determinanten. Ook de voorwaarden waaronder deze methodieken wel of niet succesvol zijn, dienen hier meegenomen te worden. Bijvoorbeeld voor het beïnvloeden van de attitude van jongeren is gebruik van een rolmodel effectief. Het model dat gebruikt wordt, moet dan wel aansluiten bij de doelgroep om effectief te zijn. De praktische en goede vertaling van de

theoretische methoden in een aantrekkelijk programma is dus van groot belang in deze fase.

5. Interventie-implementatie en disseminatie; om een interventie goed te kunnen implementeren moeten de doelgroep en degenen die de interventie gaan uitvoeren van begin af aan betrokken worden bij het ontwikkelingsproces. Een goede manier is een 'verbindingsgroep', met ontwikkelaars, toekomstige gebruikers en toekomstige uitvoerders, hiervoor op te zetten. Een goede analyse van de determinanten van het implementatiegedrag is van belang. Geanalyseerd moet worden hoe het staat met de aanwezige kennis, wat de houding is en wat de redenen voor de uitvoerder van de interventie zijn (bijvoorbeeld docenten) om de interventie al dan niet te gaan gebruiken. Daarnaast komt aan bod wat de beste manier is om hen bekend en vertrouwd te maken met de nieuwe interventie, en om ervoor te zorgen dat de activiteiten van een interventie uitgevoerd kunnen blijven worden. Tenslotte speelt in deze fase de beïnvloeding van beslissers een belangrijke rol. Zij kunnen een succesvolle interventie wel of niet opnemen in beleid of financieren.
6. Evaluatie; evaluatieonderzoek is van belang om na te gaan of de interventie de gewenste effecten heeft behaald (effectevaluatie) en of deze is uitgevoerd zoals gepland (procesevaluatie). Het is aan te raden de interventie op kleine schaal uit te proberen (bijvoorbeeld op één school). Op deze manier wordt ervaring opgedaan met de uitvoering van de interventie en het evaluatieonderzoek. Zaken die niet goed gingen, kunnen nog aangepast worden voor de interventie op grote schaal wordt uitgevoerd. Evaluatieonderzoek is nodig ter verantwoording van mensen en middelen, maar vooral om te leren voor de toekomst, zodat effectieve interventies op grote schaal ingezet worden en niet-effectieve interventies niet meer worden aangeboden.

Onderzoek naar deze planmatige aanpak heeft laten zien dat interventies die gebruik maken van dit planningsmodel in het algemeen meer effect hebben (Godin et al., 2007, Bartholomew et al., 2011).

Het verspreiden van effectieve interventies op grotere schaal is binnen de gezondheidsbevordering een aandachtspunt. Ter inspiratie kan gekeken worden naar de sociale marketing (zie hieronder).

3.1.2 *Sociale marketing*

Sociale marketing is de toepassing van commerciële marketingconcepten en technieken om positieve maatschappelijke of sociale veranderingen te bewerkstelligen. Het is gedefinieerd als: '*het toepassen van commerciële marketingtechnologieën op de analyse, planning, uitvoering en evaluatie van programma's ontworpen om het vrijwillige gedrag van doelgroepen te beïnvloeden, ter verbetering van hun persoonlijk welzijn en dat van hun samenleving*' (Brad et al., 2003).

De sociale marketing gaat expliciet uit van het perspectief van de doelgroep, zoals behoeften, voorkeuren en levensstijl van de groep. Daarom worden binnen de sociale marketing de verschillende doelgroepen (segmenten) geanalyseerd. Daarnaast kunnen de doelgroepen direct betrokken worden bij het ontwikkelen van een interventie. Een (op papier) goed ontwikkelde interventie kan immers mislukken als een doelgroep niet wil meewerken.

In de sociale marketing kunnen verschillende stappen onderscheiden worden bij het planmatig ontwikkelen van een interventie.

- Consumentenonderzoek; interventies zijn gericht op de consumenten. Daarom wordt eerst een consumentenonderzoek gedaan om de motivaties in kaart te brengen.
- Community-based benadering; consumenten participeren in het ontwikkelproces van de interventies. Ze worden zo betrokken bij het ontwikkelproces en kunnen aangeven welke problemen aangepakt moeten worden. In het community-based preventiemarketingmodel worden mobilisatie van de gemeenschap, empowerment en participatief onderzoek gecombineerd met marketing (Bryant et al., 2000).

In de sociale marketing is een aantal instrumenten beschikbaar om gedrag te beïnvloeden. De instrumenten worden hier vanuit consumenten oogpunt gezien en worden ook wel de 4 C's genoemd: Consumer solution, Cost to the customer, Convenience en Communication. De instrumenten proberen de consument te verleiden met aanbiedingen die ze niet kunnen weerstaan en of (indien mogelijk) andere producten minder aantrekkelijk laten lijken.

De sociale marketing als instrument is vooral geschikt voor gedragsverandering bij grote groepen. Tijdens de ontwikkeling van de interventie is veel aandacht voor het analyseren van de verschillende groepen (segmenten) binnen de doelgroep. Daarnaast zijn interventies van de sociale marketing geschikt voor: concrete, relatief eenvoudige gedragsveranderingen en gedragsverandering waarvoor de doelgroep al latente sympathie heeft (*Lagasse, 2004*).

De aanwezigheid van latente motivatie en kundigheid is nodig, wat gestimuleerd kan worden door middel van educatie en/of wetgeving (*Lagasse, 2004*).

Producten, diensten en ideeën van de sociale marketing zijn bijzonder gevoelig voor ethische dilemma's. De vraag hoe ver de (Rijks)overheid mag gaan bij het beïnvloeden van consumenten en burgers is hier actueel (*RLI, 2013*).

In deze paragraaf is beschreven hoe interventies planmatig ontwikkeld kunnen worden en wat de voordelen van dergelijke interventies zijn. Interventies hebben echter vaak slechts een beperkte invloed, omdat ze afhankelijk zijn van de kwaliteit en de daadwerkelijke toepassing (wanneer, in welke combinatie en in welke mate). In de volgende paragraaf wordt daarom verder ingegaan op waar een goede interventie voor bevordering van duurzaam consumentengedrag aan moet voldoen.

3.2 Criteria voor goede interventies

In de voorgaande hoofdstukken beschreven we een aantal principes voor het realiseren van duurzamer consumptiegedrag, zoals creëren van bewustwording bij consumenten, faciliteren dat consumenten duurzaam gedrag kunnen vertonen en zorgen voor het vergroenen van de markt (paragraaf 2.2.2). Bij het ontwikkelen van interventies is het meeste succes te verwachten van een planmatige aanpak en goede betrokkenheid van de beoogde doelgroep. In verschillende sectoren die zich bezighouden met gedragsverandering, naast gezondheidsbevordering bijvoorbeeld de jeugdzorg en de sport- en welzijnssector, is al veel kennis verzameld over wat goede interventies zijn en aan welke criteria deze moeten voldoen. Deze kennis is verzameld in verschillende databanken met effectieve interventies (loketgezondleven.nl, databank effectieve jeugdinterventies, databank effectieve sociale interventies). De interventies zijn allemaal op eenzelfde manier beschreven, zodat kennis gemakkelijk uitwisselbaar is. Dat lijkt een goede aanpak voor (het verzamelen van kennis over) het stimuleren van duurzaam consumentengedrag.

Wat zijn dan de criteria waaraan een interventie die zich richt op een duurzamer consumptiegedrag moet voldoen?

1. Allereerst is het noodzakelijk een **goede beschrijving** te hebben van de interventie. Dat houdt in dat het doel, de doelgroep, de methode en de randvoorwaarden (kosten, deskundigheid uitvoerders) beschreven moeten zijn.
2. Een **betrokken doelgroep** is het halve werk en vergroot de kans op succes in de toepassingsfase. Dit zorgt voor maatwerk en bevordert de acceptatie van en draagvlak voor de interventie. Ook wordt het gemakkelijker om aansluiting te vinden bij de specifieke en/of lokale context.
3. Vervolgens is het van belang inzicht te hebben in de **(theoretische) werkzaamheid van een interventie**. Waarom zou deze interventie werken? Wat zijn de veranderingsmechanismes? Komt het bijvoorbeeld doordat de houding van mensen verandert door gebruik te maken van een goed rolmodel of probeert de interventie het automatische gedrag van mensen te veranderen (bijvoorbeeld door de lift verderop te plaatsen en de trap dichtbij en in het zicht). Kan men op grond van theoretische principes en aan de hand van andere studies aannemelijk maken dat de interventie zou kunnen werken?
4. Tot slot moet getoetst worden of de **interventie echt werkt** en of daadwerkelijke effecten optreden in het duurzamer consumptiegedrag (monitoring en evaluatie). Wanneer treden wel effecten op en wanneer niet? Hiervoor is een beschrijving van het onderzoek en de effecten nodig. Hierbij maakt men onderscheid in bewijskracht van de verschillende onderzoeken: van zwak (= slechts één voor- en nameting) tot sterk (= randomized control trial (RCT) met follow-up).

Een eenduidige beschrijving van de interventies gericht op duurzamer consumentengedrag die in Nederland uitgevoerd worden, stimuleert niet alleen de kennisuitwisseling, maar bevordert ook de doorontwikkeling van practice-based interventies naar evidence-based interventies. Men kan immers eenvoudig starten met het beschrijven van de interventie (stap 1) en vervolgens verder werken naar interventies waarvan de theoretische werkzaamheid bekend is om tot slot te eindigen met bewezen effectieve interventies. De overheid kan hier op verschillende manieren een belangrijke verbindende rol spelen, niet alleen door een databank met (bij voorkeur op kwaliteit beoordeelde) interventies beschikbaar te stellen, maar ook door kennisuitwisseling verder te stimuleren tussen en met stakeholders en andere belangrijke partijen.

Op basis van bovenstaande criteria, en de beschreven rol van overheid als verbinder, kan geconcludeerd worden dat een rijksoverheid die een database faciliteert waarin interventies staan die bedoeld zijn om professionals te helpen bij het vinden en uitvoeren van interventies gericht op duurzame voeding, een logische keuze is. In het volgende hoofdstuk wordt de link tussen bestaande gezondheidsinterventies en duurzaamheid belicht. Als instrument wordt de bestaande Interventiedatabase beschreven, en de mogelijkheden die uitbreiding daarvan biedt.

4 Duurzaamheidsinterventies en de Interventiedatabase

In dit hoofdstuk staat beschreven waarom interventies voor duurzaam gedrag (en voeding in het bijzonder) nodig zijn en hoe dit samenhangt met gezondheid. Daarnaast wordt de meerwaarde van het bijeenbrengen van die interventies in de Interventiedatabase beschreven. Dit wordt geïllustreerd met resultaten van een screening van reeds in de Interventiedatabase aanwezige interventies die een mogelijk effect op duurzaamheid hebben. Vervolgens wordt de uitbreiding van de Interventiedatabase met interventies om duurzamer consumptie (met name voeding) te stimuleren besproken. Tenslotte worden de voorwaarden voor het welslagen van het inzetten van de Interventiedatabase besproken, alsmede wat nodig is voor uitbreiding naar andere duurzaamheidsgebieden die niet direct gelieerd zijn aan voeding/gezondheid.

4.1 Interventies gelieerd aan duurzaamheid

Wereldwijd neemt de druk op landbouw- en voedselsystemen toe, door een groeiende en gemiddeld meer welvarende wereldbevolking. Op dit moment is de mondiale voedselvoorziening verantwoordelijk voor circa 25% van alle broeikasgasemissies en is ruim 60% van het mondiale biodiversiteitsverlies toe te schrijven aan de voedselproductie. Het Nederlandse consumptiepatroon, met veel vlees en zuivel, legt een relatief groot beslag op de natuurlijke hulpbronnen (PBL, 2013). De noodzaak om duurzaamheid, hier gedefinieerd als een zo laag mogelijke milieubelasting, en in het bijzonder duurzaam consumentengedrag te bevorderen is dus groot. Daar zijn veel partijen, van lokaal tot nationaal, ook van overtuigd. Een veelheid aan bijbehorende interventies is dan ook, verspreid over diverse websites, te vinden (zie de kaders hieronder voor twee voorbeelden).

Illustratieve voorbeelden van interventies gericht op verduurzaming van voedsel

Duurzame voedselconsumptie bij Gemeente Wageningen

In 2030 wil de Gemeente Wageningen klimaatneutraal worden. Duurzame voedselconsumptie is daarvoor als doelstelling opgenomen in de Routekaart Wageningen klimaatneutraal in 2030. Hiervoor wil de gemeente een structurele, meerjarige samenwerking opzetten met lokale partners, maatschappelijke organisaties, bedrijven (zoals supermarkten, horeca, instellingen, bedrijven met bedrijfskantines), scholen en andere gemeentes.

De rol van de gemeente is het stimuleren en faciliteren van initiatieven vanuit burgers en bedrijfsleven, het zoeken van partners en coördinatie van de samenwerking met het oog op synergie. Getracht wordt klimaatbelang te laten meewegen binnen bestaande initiatieven, zoals Food4You streekproducten, stadslandbouw, en het Food Learning Centre. Van belang is om gezamenlijk de context voor gedragsverandering te optimaliseren en te organiseren.

In 2013 is met stichting Natuur & Milieu een Flexitariër-convenant gesloten, met daarin afspraken om inwoners te stimuleren vaker vlees te laten staan en te kiezen voor plantaardige alternatieven.

www.groengelinkt.nl

Op de website van Groengelinkt kunnen organisaties terecht met hun aanbod van lesmateriaal, activiteiten en locaties voor natuur- en milieueducatie. Het aanbod is bedoeld voor medewerkers in het primair en voortgezet onderwijs, de kinderopvang, voor ouders en andere geïnteresseerden.

In het informatiesysteem kan gezocht worden op het thema, doelgroep, type aanbod en locatie. Voor het thema voeding zijn er: 147 organisaties die 200 lesmethodes en 140 activiteiten aanbieden (mogelijk zit hierin een overlap). Voorbeelden uit het aanbod zijn: mobiele groentetuin, boerderij educatieprogramma, proefjes met eten, bijenleskist en biotechnologie.

Groengelinkt is een onderdeel van het Programma DuurzaamDoor van Agentschap NL. Voor dit initiatief is een partnerschap aangegaan met het Ontwikkelcentrum, de Stichting Kennisnet, de Groene Kennis Coöperatie en het Platform NME.

De focus van dit rapport ligt op voeding, en de link naar gezondheid is dan snel gemaakt. Volgens sommige onderzoekers is er een positief effect van minder dierlijk eiwit in de voeding op de gezondheid van mensen. Volgens Levine et al. (2014) hebben mensen onder de 65 jaar die minder dierlijke eiwitten eten een kleinere kans op kanker en leven ze langer. Ook het RIVM heeft de effecten op de gezondheid ten gevolge van geen en/of minder vleesconsumptie onderzocht. Vlees en zuivel leveren in Nederland ongeveer de helft van de eiwitconsumptie. Het blijkt dat voeding die minder vlees en zuivel bevat en meer duurzame plantaardige voedingsmiddelen voldoende eiwitten, mineralen en vitaminen kan leveren (Tijhuis et al., 2011). Dit onderzoek is van toegevoegde waarde in het licht van het feit dat onder consumenten nog veel onzekerheid bestaat over hoe (on)gezond vlees is. Kortom, gezondheid is een factor van betekenis in het vermarkten van duurzame eiwitalternatieven voor vegetariërs en vleesminderaars.

Andersom geldt dat gezonder eten als leefstijlverandering als 'bij-effect' verduurzaming kan hebben. Dit geldt wellicht voor interventies die een gezonder beweegpatroon voorstaan. Een positief (bij)effect lijkt mogelijk bij duurzaam vervoer, zoals wandelen en fietsen. Het zou moeten worden onderzocht waar deze effecten zich precies voordoen, en in welke mate.

Het gevaar van het benadrukken van de gezondheidsfactor is dat die de discussie gaat overheersen. Bij de eiwittransitie van dierlijk naar plantaardig zouden proceswaarden als duurzaamheid, rechtvaardigheid, dierenwelzijn en/of voedselzekerheid dan in het gedrang komen. Dit zijn echter juist de waarden die de basis vormen voor meer maatschappelijk begrip en draagvlak voor het belang van eiwittransitie (Bakker en Dagevos, 2010).

Met die kanttekening in gedachten is het gebruik van minder dierlijke en meer plantaardige voeding wel een maatregel die zowel gezondheidswinst als milieuwinst kan opleveren (Gezondheidsraad, 2011). Ook bij het verminderen van energie-inname bij mensen met een te hoog lichaamsgewicht wordt zowel gezondheidswinst als milieuwinst behaald. Dit geldt in het bijzonder als minder niet-basisvoedingsmiddelen gebruikt worden, zoals (fris)dranken en producten met suiker, snoep, koek en snacks.

Interventies die hieraan bijdragen, staan verzameld in de Interventiedatabase van het Centrum Gezond Leven van het RIVM, die hieronder wordt toegelicht.

4.2 Achtergrond van de Interventiedatabase en de link met duurzaamheid

De Interventiedatabase is ontwikkeld door het Centrum Gezond Leven (CGL) van het RIVM in opdracht van het Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (VWS). Dit centrum is opgericht naar aanleiding van onderzoek van de Inspectie voor de Gezondheidszorg. Uit dit onderzoek kwam naar voren dat bestaande interventies en kennis onvoldoende gedeeld werden, waardoor lokale professionals bestaande kennis en interventies onvoldoende benutten (*Inspectie voor de Gezondheidszorg, 2005*).

Eind 2008 heeft CGL de website 'www.loketgezondleven.nl' gelanceerd, waarvan de Interventiedatabase deel uitmaakt. De Interventiedatabase heeft als doel een betere aansluiting te bevorderen tussen de (lokale) vraag van professionals, jeugd, ouders en onderwijs en het (landelijk beschikbare) aanbod (Centrum Gezond Leven, 2014).

Eind 2013 bevatte de Interventiedatabase iets meer dan 1900 landelijke interventies voor leefstijlveranderingen. Bij iedere interventie staat een toelichting, informatie over kwaliteit, kosten en randvoorwaarden, en contactinformatie van de betrokken professional (aanbieder). De interventies verschillen echter wel sterk van elkaar. Zo zijn er interventies die 'evidence-based' zijn, maar van het grootste deel is de (wetenschappelijke) onderbouwing minder goed. Het beter beschrijven en erkennen van interventies kost tijd en geld. Hoe om te gaan met het kwaliteitsaspect is onderwerp van discussie. De Interventiedatabase is voor professionals en het Ministerie van VWS een goed instrument dat overzicht schept in het aanbod en geeft de samenhang tussen de verschillende interventies weer.

De Interventiedatabase is gericht op gezondheidsbevordering, soms via leefstijlveranderingen. Het gaat onder andere om interventies die minder, gevarieerder en gezonder eten voorstaan, en meer bewegen. Dergelijke interventies kunnen mogelijk ook bijdragen aan duurzamer consumentengedrag. In het kader van dit rapport is een screening uitgevoerd in de huidige Interventiedatabase, om een idee te krijgen van de mate waarin de reeds aanwezige interventies naast gezondheidsbevorderend ook duurzaamheidsbevorderend zouden kunnen werken. Deze screening was ten eerste gericht op bepaalde thema's: voeding, overgewicht, bewegen, verkeer en milieu, en omgeving. Dat leverde in totaal bijna vijfhonderd interventies op. Ten tweede is gescreend op 'niveau van beoordeling': ongeveer honderd van de vijfhonderd waren 'goed beschreven', ofwel 'goed onderbouwd' ofwel 'effectief' (met een rangorde in de mate van bewijskracht). Voor een beschrijving van de verschillende kwaliteitsniveaus zie de website van Centrum Gezond Leven (2014).

Gekozen is om de 'goed onderbouwde' en 'effectieve' nader te bekijken (ongeveer vijftig). Binnen deze interventies is gekeken naar drie aspecten. Allereerst is gelet op de richtlijnen van de Gezondheidsraad (2011) die zowel gezondheidswinst als ecologische winst opleveren. Specifiek houdt dat in:

- meer groente, fruit en volkoren graanproducten, peulvruchten, en plantaardige vleesvervangers;
- gebruik van een minder dierlijke, meer plantaardige voeding;
- minder vlees en zuivel;
- verminderen van de energie-inname bij een te hoog lichaamsgewicht, met name door minder niet-basisvoedingsmiddelen te gebruiken, dus minder dranken en producten met suiker, snoep, koek en snacks.

De screening heeft geresulteerd in een lijst van interventies die een effect hebben op gezondheid en mogelijk op duurzaamheid (zie Bijlage 2). De screening gaf genoeg aanleiding om de rol van de Interventiedatabase voor

duurzaam consumentengedrag (en in het bijzonder voeding) verder te verkennen (zie paragraaf 4.3).

4.3 Uitbreiding van de Interventiedatabase met duurzaamheidsinterventies

Om consumenten te bereiken is de verbinding met gezondheidsbevorderende interventies aantrekkelijk, omdat aan gezondheid over het algemeen meer waarde wordt gehecht dan aan duurzaamheid (*Bakker en Dagevos, 2010*). De Interventiedatabase is daarvoor een voor de hand liggend instrument, aangezien het zich heeft bewezen in het creëren van overzicht en samenhang in het aanbod van landelijke interventies op het gebied van gezondheid (Kwink-groep, 2013). De Interventiedatabase is ontwikkeld in opdracht van de Rijksoverheid en door bredere inzetbaarheid wordt deze investering rendabeler. De ervaring die het CGL hierin heeft opgedaan, kan goed worden benut voor het overzichtelijk maken van de interventies op het gebied van duurzame leefstijlen. Er is dus een instrument en expertise voorhanden dat in de basis benut kan worden voor duurzame interventies. Het uitbreiden van de Interventiedatabase kan eenvoudig worden gestart met het invoeren van duurzame interventies op het vlak van voedselconsumptie. De criteria zoals opgesteld in paragraaf 3.2, over de kwaliteit van de interventies, kunnen als leidraad worden gebruikt bij het maken van de keuze welke interventies opgenomen worden in de Interventiedatabase. In dit rapport is het belang van betrekken van stakeholders bij de ontwikkeling herhaaldelijk genoemd. Een logische eerste stap is dan ook stakeholders en eigenaren van interventies (in eerste instantie rondom voeding en duurzaamheid) te betrekken bij de verdere ontwikkeling van de Interventiedatabase. Tijdens het overleg dient duidelijk te worden of, en zo ja in welke mate, de uitbreiding zinnig en nodig is. Ook kan onderscheid gemaakt worden tussen inzetten van de database door middel van geleiding van gebruikers via loketgezondleven.nl, dan wel via een eigen 'duurzaamheidsingang'.

Wanneer de link met gezondheid minder duidelijk is, moet afgevraagd worden wat het bredere 'duurzaamheidskader' is waarbinnen de Interventiedatabase als instrument ingezet gaat worden. In de volgende paragraaf wordt een breder 'duurzaamheidskader' verder besproken.

4.4 Interventies binnen een breder duurzaamheidskader

Een breder duurzaamheidskader is wenselijk wanneer de link met gezondheid niet duidelijk gelegd kan worden. Een dergelijk kader moet bepaald worden als meer 'duurzaamheidsgebieden' betrokken worden (zoals afval en mobiliteit), en geleiding van de gebruiker via loketgezondleven.nl wellicht minder logisch is. Dit gaat puur om de 'voorkant'; de achterliggende database-infrastructuur die wordt gebruikt blijft dezelfde (namelijk die van de bestaande Interventiedatabase). In dat bredere duurzaamheidskader of -platform staat kennis delen centraal, zoals over de planmatige aanpak om interventies te ontwikkelen en de kwaliteitscriteria. Dit bevordert de doorontwikkeling van practice-based naar evidence-based interventies. Bovendien biedt het plaats aan een gebruiksvriendelijke database waarmee informatie gedeeld en uitgewisseld kan worden over bijvoorbeeld de levenscyclus en milieudruk van producten. Een dergelijke database, waarin ook sociaaleconomische impact opgenomen kan worden, zou de resultaten gelieerd aan onderdeel 3 (zie paragraaf 1.1) van dit RIVM-project kunnen herbergen.

De praktische aspecten van deze paragraaf worden opgenomen in een Plan van Aanpak 'Inzet Interventiedatabase voor duurzaam consumentengedrag' (RIVM, 2014).

5 Conclusies en aanbevelingen

In het kader van het Programma 'Beïnvloeding consumentengedrag' van het Ministerie van Infrastructuur en Milieu heeft het RIVM verkend wat de mogelijke rollen en instrumenten van de Rijksoverheid zijn. Ook is verkend hoe effectieve interventies tot stand komen en hoe ze duurzamer consumentengedrag kunnen stimuleren. In het bijzonder is gekeken of een link gelegd kan worden met gezondheid om voedingspatronen te verduurzamen, en specifiek de mogelijke rol van de Interventiedatabase van Centrum Gezond Leven (RIVM) als instrument daarbij.

- Gesteld kan worden dat in het kader van verduurzaming van consumentengedrag de rol van 'verbinder' voor de Rijksoverheid de meest zinvolle is. In die rol kan ze verschillende partijen, projecten en/of financiers bij elkaar brengen. In het kader van dit project kan gedacht worden aan het aanbieden en/of faciliteren van een database waarin initiatiefnemers (eigenaars) interventies ter bevordering van een duurzamer voedselpatroon kunnen plaatsen. Zo kan kennis en informatie gedeeld worden en ontstaan in de interactie en door leren van elkaars effectievere interventies.
- Interventies kunnen ingrijpen in verschillende dimensies van duurzaamheid: bewustwording stimuleren, duurzaam gedrag faciliteren, markten doen vergroenen. Een planmatige aanpak is wenselijk, omdat in Nederland gedragsbeïnvloeding via beleid grillig en zelden exact verloopt zoals van te voren is bedacht. Ook is het wenselijk dat planmatig wordt nagegaan op welke specifieke gedragingen aangegrepen kan worden.
- Wanneer is besloten welke dimensie en gedrag worden aangepakt, kan de Rijksoverheid haar klassieke en/of innovatieve beleidsinstrumenten gericht inzetten om het gedrag te beïnvloeden. Een mogelijkheid om gedrag te beïnvloeden ter bevordering van duurzamer consumentengedrag is door middel van interventies (innovatieve instrumenten).
- Criteria waar een interventie voor duurzamer consumptiegedrag aan moet voldoen zijn:
  - Een goede beschrijving van de (te ontwikkelen) interventie is noodzakelijk. Dat houdt in dat het doel, de doelgroep, de methode en de randvoorwaarden (kosten, deskundigheid uitvoerders) beschreven moeten zijn.
  - De doelgroep moet worden betrokken, om de kans op succes in de toepassingsfase te vergroten. Het is dus van groot belang dat de betrokken stakeholders (in eerste instantie duurzaamheid en voeding) betrokken worden bij het ontwikkelen van interventies. De verschillende dimensies worden dan inzichtelijk voor iedereen en draagvlak kan gecreëerd worden voor een 'gekozen' interventie. Ook zorgt dit voor maatwerk en wordt het gemakkelijker om aansluiting te vinden bij de specifieke en/of lokale context.
  - Het is van belang inzicht te hebben in de (theoretische) werkzaamheid van een interventie.
  - Tot slot moet er inzicht zijn of de interventie ook echt werkt.
- In haar verbindende rol kan de Rijksoverheid bij voorkeur kwalitatief hoogstaande interventies bijeen brengen in een database, zodat kennis en informatie gedeeld kan worden. Door het toegankelijk maken van informatie, die vervolgens wel nog haar weg moet vinden naar de praktijk, draagt de overheid bij aan het bevorderen van duurzamer consumentengedrag.

- Uitbreiding van de Interventiedatabase van het Centrum Gezond Leven (RIVM) met duurzaamheidsinterventies op het gebied van voeding (en in mindere mate mobiliteit) is mogelijk. Een verbinding tussen interventies op gebied van gezondheid en duurzaamheid heeft als voordeel dat gebruik gemaakt wordt van de synergie tussen de beide doelstellingen. Vaak is een interventie die gezondheidsbevorderend is ook verduurzamend. Zo is het verminderen van het drinken van frisdrank door over te stappen op kraanwater zowel gezonder als duurzamer door onder andere verminderd transport. Een ander voorbeeld is het bevorderen van lopen en fietsen in plaats van gebruik van de auto. Een link tussen gezondheid en duurzaamheid is tevens waardevol, omdat aan gezondheid over het algemeen meer waarde wordt gehecht dan aan duurzaamheid. Ook is het wenselijk om aan te sluiten bij dit Centrum, omdat dat al veel ervaring heeft in het bijeenbrengen en beschikbaar maken van interventies evenals communicatietrajecten in de richting van de stakeholders. Wel moet in de gaten gehouden worden dat het gezondheidsaspect niet de duurzaamheidsdiscussie gaat overvleugelen.
- Voordat definitief tot inzetten en uitbreiden van de Interventiedatabase wordt besloten, is het van belang om de betrokken stakeholders (in eerste instantie duurzaamheid en voeding, in tweede instantie ook andere verduurzamingsgebieden als afval en mobiliteit) te consulteren, omdat verduurzaming bondgenootschappen vereist. Daarnaast kan uit gesprekken met stakeholders volgen dat een database met een eigen 'duurzaamheidsingang' de voorkeur verdient boven het geleiden van gebruikers via loketgezondleven.nl. Vaststellen van een breder duurzaamheidskader waar een dergelijke ingang geplaatst kan worden, is daarbij wenselijk.
- In dat bredere duurzaamheidskader of -platform staat kennis delen centraal, zoals over de planmatige aanpak om interventies te ontwikkelen en de kwaliteitscriteria. Dit bevordert de doorontwikkeling van practice-based naar evidence-based interventies. Bovendien biedt het plaats aan een gebruiksvriendelijke database waarmee informatie gedeeld en uitgewisseld kan worden over bijvoorbeeld de levenscyclus en milieudruk van producten. Een dergelijke database, waarin ook sociaaleconomische impact opgenomen kan worden, zou de resultaten gelieerd aan onderdeel 3 (zie paragraaf 1.1) van dit RIVM-project kunnen herbergen.

Literatuur

- Bakker, E. de, Dagevos, H. (2010). Vleesminnaars, vleesminderaars en vleesmijders: Duurzame eiwitconsumptie in een carnivore eetcultuur. The Hague: LEI Wageningen UR
- Bartholomew, L.K., Parcel, G.S., Kok, G., Gottlieb, N.H. (2011). Planning health promotion programs: an intervention mapping approach. San Francisco, CA: Jossey-Bass.
- Brad, L. Neiger, R., Barnes, M., McKenzie, J. (2003). Position Social Marketing as a planning process for Health Education, American Journal of Health Studies: 18 (2/3)
- Brug, J., Assema, P., Lechner, L. (2012). Gezondheidsvoorlichting en gedragsverandering. Een planmatige aanpak. Assen, Van Gorcum.
- Bryant, C., McCormack, F., Brown, K, Landis, D., McDermott, R. (2000). Community-based prevention marketing: the next steps in disseminating behavior change. American Journal of Health Behavior 24 (1): 61-68
- Centrum Gezond Leven (2014). Interventiedatabase van loket gezond leven Geraadpleegd in februari 2014 via <http://www.loketgezondleven.nl/interventies/Interventiedatabase/>
Voor beoordeling van interventies en bijbehorende kwaliteitsniveaus en criteria: <http://www.loketgezondleven.nl/interventies/kwaliteit-van-interventies/beoordeling/niveaus-criteria/>
- ECN & Duneworks. (2013). Effectief beleid voor een duurzaam gedrag; een thematische vergelijking in NL
- Gezondheidsraad (2011). Richtlijnen goede voeding ecologisch belicht. Den Haag. Publicatienr. 2011/08. ISBN 978-90-5549-836-9
- Godin, G., Gagnon, H., Alary, M., Levy J.J., Otis J. (2007). The degree of planning: an indicator of the potential success of health education programs Promotion & Education, XIV(3): 138-142
- Inspectie voor de Gezondheidszorg (2005). Staat van de Gezondheidszorg 2005. Openbare gezondheidszorg: hoe houden we het volk gezond? Den Haag
- KWINK-groep (2013). Evaluatie RIVM-centrum Gezond leven
- Lagasse, L. (2004). Sociale marketing: Instrument voor duurzame gedragsveranderingen bij grote groepen. De Boeck, Antwerpen (p. 288)
- Levine, M.A., Suarez, J.A., Brandhorst, S., Balasubramanian, P., Cheng, C.-W., Madia, F., Fontana, L., Mirisola, M.G., Guevara-Aguirre, J., Wan, J., Passarino, G., Kennedy, B.K., Wei, M., Cohen, P., Crimmins, E.M., Longo, V.D. (2014). Low Protein Intake Is Associated with a Major Reduction in IGF-1, Cancer, and Overall Mortality in the 65 and Younger but Not Older Population. Cell Metabolism, 19(3): 407-417

PBL (2013). De macht van het menu. Opgaven en kansen voor duurzaam en gezond voedsel, Den Haag: PBL

RIVM (2014). Plan van Aanpak Inzet Interventiedatabase voor duurzaam consumentengedrag (concept)

RLI (2013). Essays Duurzame Gedagspatronen. Essay 1 en 4, pp. 4-30 en pp. 63-78

RLI (2014). Doen en Laten: Effectiever milieubeleid door mensenkennis. (RLI adviesrapport)

Scholl, G., Rubik, F., Kalimo, H., Biedenkopf, K., Söebeck O. (2010). Policies to promote sustainable consumption: Innovative approaches in Europe. Natural Resources Forum 34: 39–50

Tijhuis, M., Ezendam, J., Westenbrink S., Rossum van, C., Temme, L. (2011). Replacement of meat and dairy by more sustainable protein sources in the Netherlands: Quality of the diet. RIVM Letter Report 350123001

Bijlage 1   Naar een meer plantaardige voeding

In opdracht van het voormalig Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV) is vanuit consumentenperspectief verkend hoe in Nederland een meer duurzame vleesconsumptie is te realiseren en welke oplossingsstrategieën kansrijk zijn (*Bakker en Dagevos, 2010*).

Vroeger had vlees eten een bepaalde status. Empirisch onderzoek heeft aangetoond dat vlees eten tegenwoordig niet meer door iedereen wordt geassocieerd met superioriteit, mannelijkheid of stoerheid. De consumptiecultuur rond vlees is dus minder clichématig dan wellicht gedacht wordt.

In Nederland kunnen drie groepen 'vleeseters' onderscheiden worden. De vleesminnaars (26,5% van de Nederlanders), de vegetariërs (4%) en een tussengroep, de vleesminderaars ook wel flexitariërs genoemd. De miljoenen flexitariërs beschouwen vlees niet als vanzelfsprekend en denken hier meer of minder bewust over na. Deze zeer heterogene groep varieert in de mate waarin men minder vlees eet en ook in de wijze waarop men dit doet.

Tot nu toe zijn flexitariërs zeer weinig zichtbaar in de samenleving. Het creëren van een meer bekend en herkenbaar imago rond deze groep en hun eetgedrag zou de normalisering van vleesloos of vleesarm eten vooruit kunnen helpen. Om deze (eiwit)transitie te stimuleren is heldere communicatie over de gezondheid van vleesconsumptie een belangrijk aandachtspunt. Consumenten zijn namelijk onzeker of denken heel verschillend over de relatie tussen vlees eten en gezondheid (*Bakker en Dagevos, 2010*). Het effect van minder dierlijk eiwit eten op gezondheid wordt in hoofdstuk 4 belicht, evenals de mogelijkheid om van die connectie gebruik te maken in mogelijke interventies.

Voor de eiwittransitie worden drie onderscheidende sporen voorgesteld die elk een duidelijk verschillende grondslag hebben: onwetende verduurzaming, actieve verandering en culturele omslag.

1. *Onwetende verduurzaming*

In deze route worden voedselconsumenten opgevat als passieve eindgebruikers die niet bezig zijn met, noch behoefte hebben aan, 'moeilijke' vragen rond voedsel. Door plantaardige halffabricaten in vleesproducten te verwerken zijn etenswaren te verduurzamen die (geleidelijk aan) consumenten aanspreken.

2. *Actieve verandering*

Deze route heeft als uitgangspunt dat consumenten als actieve en betrokken burgers deel uitmaken van een *civil society*, ook wanneer het gaat om voedselconsumptie. De gedachte is dat door maatschappelijke discussies en het zetten van kleine praktische stappen het consumptiegedrag zal verduurzamen. In deze route is de consument een gespreksgenoot waarmee op gematigde toon een dialoog wordt aangegaan.

3. *Culturele omslag*

Deze route ligt in het verlengde van de route *actieve verandering*, met dit verschil dat het hier gaat om beleids- en leefstijlalternatieven die een duidelijke breuk vormen met de huidige praktijk. Consumenten zijn hier op te vatten als 'food citizens' die een meer complete culturele waardenverandering voorstaan. Voor de overheid zijn zij de meest bestendige bondgenoot als het gaat om duurzame consumptie, maar het is ook een partner waarvan scherpe kritiek kan worden verwacht als hij vindt dat de overheid te weinig doet om zijn duurzaamheidsambities te realiseren.

Dat de drie routes van elkaar worden onderscheiden impliceert niet dat ze elkaar uitsluiten. Sterker nog, de toekomstige opgave voor de eiwittransitie is vooral het zoeken naar een goede combinatie van deze routes. Gezien de dynamiek en veelkleurigheid van moderne consumptiesamenlevingen is er niet één koninklijke route die naar succes leidt.

Bijlage 2 Selectie van interventies met effect op gezondheid en (mogelijk) duurzaamheid

Interventiedatabase van Centrum Gezond Leven, 2014(www.loketgezondleven.nl)

Naam	Eigenaar	Doel	Doelgroep	Voorbeeld van
B.Slim	GGD Regio Utrecht	Eind 2014 is het aantal kinderen met overgewicht teruggedrongen met 5%.	Kinderen met en zonder overgewicht en achterstandswijken	Community-based Integrale, wijkgerichte aanpak Verbinden van interventies (elkaar versterken)
Op basis van de input van sleutelfiguren en wijkbewoners wordt een activiteitenplan op maat gemaakt, dat zowel op de leefstijl van mensen als de omgeving ingrijpt. Daarbij wordt aangesloten bij al bestaande initiatieven en structuren. Diverse organisaties hebben hun krachten gebundeld, o.a. gemeente Amersfoort, GGD, huisartsen, scholen, welzijnswerk.				
Naam	Eigenaar	Doel	Doelgroep	Voorbeeld van
COACH-methode (goed onderbouwd)	Centrum voor Beweging en Onderzoek Groningen	Het verhogen van de lichamelijke activiteit in het dagelijks leven, zoals wandelen, fietsen en traplopen.	Volwassenen die te weinig bewegen, werknemers, ouderen, mensen met een chronische aandoening	Betrekken en inbedden in omgeving Gebruiken van wetenschappelijke inzichten Effectmeting
Een begeleider helpt de deelnemer in 12 maanden bij het ontwikkelen van een actieve leefstijl, zoals wandelen, fietsen, traplopen in de dagelijkse routine. Samen met de organisatie en deelnemer wordt een concreet beweegplan op maat gemaakt, dat de deelnemer zelf ook kan monitoren met een stappenteller en website. Voorafgaand en aan het eind van COACH vindt een fitheidstest plaats. Elk COACH-project wordt geëvalueerd door CBO Groningen en mondt uit in een eindrapportage. Het gehanteerde gedragsveranderingsprotocol bevat door de Rijksuniversiteit Groningen ontwikkelde motivatiegesprekstechniek om bewegen te stimuleren. De COACH-methode is effectief gebleken bij uiteenlopende groepen deelnemers en zorgt voor gedragsbehoud op lange termijn (> 12 maanden).				
Naam	Eigenaar	Doel	Doelgroep	Voorbeeld van
DOiT	VUMC, EMGO-instituut, afdeling Sociale Geneeskunde	Blijvende, positieve gedragsverandering m.b.t. voldoende beweging en gezonde voeding.	Leerlingen in het voortgezet onderwijs en hun ouders	Community-based Betrekken en inbedden in omgeving Effectmeting
Leerlingen in het voortgezet onderwijs doen onderzoek naar hun eigen (on)gezonde gedrag en de invloed van hun omgeving, zoals ouders, schoolkantine, maar ook aanbod supermarkt, reclame, sport in de buurt. Speerpunten zijn: verminderen van zittend gedrag, bevorderen van lichaamsbeweging, verminderen inname				

gesuikerde frisdranken en ongezonde snacks. Effectmeting laat een vermindering zien van inname suikerhoudende drank en snacks en van 'zittend gedrag'. Ouders worden actief betrokken. De samenwerking tussen school, sportverenigingen, ouders en gemeentelijke organisaties zorgt ervoor dat DOiT ingebed wordt in de schoolsetting.

Naam	Eigenaar	Doel	Doelgroep	Voorbeeld van
Krachtvoer	Universiteit Maastricht Vakgroep Gezondheidsbevordering	Het eten van meer fruit, gezondere tussendoortjes en vaker en gezonder ontbijten.	Leerlingen in het VMBO	Evidence-based Gebruik wetenschappelijke inzichten. Partijen betrekken bij ontwikkeling
Lesprogramma in het VMBO over fruit, ontbijt en tussendoortjes. Ontwikkeld op basis van theorie en in nauwe samenwerking met docenten en leerlingen in de praktijk. Ouders worden zijdelings betrokken. Beoogt gedragsverandering door het stellen van doelen, uitproberen en evalueren. En van leerlingen die het al goed doen, het gedrag behouden. Effectmeting toont aan dat leerlingen na een half jaar meer fruit, vezels bij ontbijt en gezondere tussendoortjes aten.				
Naam	Eigenaar	Doel	Doelgroep	Voorbeeld van
Gezond kopen, gezond koken	GGD Amsterdam	Een gezonde productkeuze en het tegengaan van overconsumptie.	Volwassenen, bezoekers van buurthuizen en deelnemers aan beweegprogramma's, vrouwen uit aandachtswijken en/of allochtone vrouwen	Gebruik Intervention Mapping (planmatige aanpak)
Inzicht in eigen koop-, kook-, eet- en beweeggedrag en druk vanuit omgeving (gezin, prijs/aanbod) door interactieve groepsvoorlichting, bezoek supermarkt en kookbijeenkomsten. Uit de cursus zijn (door deelnemers) andere initiatieven ontstaan: kook- en/of beweeggroepen en een 'leefstijlochtend' in een buurtcentrum. Gebruikt het Intervention Mapping-protocol voor het verbeteren van de interventie.				
Naam	Eigenaar	Doel	Doelgroep	Voorbeeld van
Alle leerlingen actief!	Huis voor beweging NISB	Activeren van inactieve leerlingen.	Leerlingen van basisonderwijs t/m MBO	Bevorderen van intrinsieke motivatie Ouders (omgeving) betrekken
Via de specifieke gesprekstechniek 'motivationale interview' streven speciaal daarvoor opgeleide docenten gedragsverandering na bij inactieve leerlingen, zoals de fiets nemen in plaats van de bus of met de auto gebracht worden en buiten spelen in plaats van computeren. Daartoe voeren de docenten of interne begeleiders individuele gesprekken met leerlingen en hun ouders. Uitgangspunt is dat gedragsverandering alleen mogelijk is als de leerling intrinsiek gemotiveerd is en zelf de verantwoordelijkheid neemt voor het nieuwe gedrag. Gesprekken met ouders hebben tot doel obstakels thuis weg				

te nemen, zoals weerstand tegen lidmaatschap van een sportvereniging.				
Naam	Eigenaar	Doel	Doelgroep	Voorbeeld van
Smaaklessen	Voedingscentrum	Kinderen interesseren voor voeding en voedsel via smaakopvoeding, zodat zij op latere leeftijd bewustere keuzes maken voor een gevarieerd, gezond en duurzaam eetpatroon.	Leerlingen basisonderwijs van 4-12 jaar	Faciliteren (gesubsidieerd) Effectmeting Combinatie duurzaam en gezond Samenwerking partijen
Lesprogramma is systematisch opgebouwd en richt zich op drie pijlers: Smaak, Eten en gezondheid en Voedselkwaliteit. Combinatie van bevorderen duurzaam en gezond eten. Uit evaluatie blijkt dat zowel kinderen hoger scoorden op de gedragsdeterminanten die leiden tot het proberen van onbekende producten dan kinderen die geen Smaaklessen hebben gehad. Samenwerking van Universiteit Wageningen en regionale groene onderwijsinstellingen (MBO, HBO, WO) bij het implementeren en uitvoeren van activiteiten op school. Gesubsidieerd door het Ministerie van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie.				
Naam	Eigenaar	Doel	Doelgroep	Voorbeeld van
Coach & coach (Goed beschreven)	Voedingscentrum	Grotere intentie gezond(er) gedrag te vertonen op het gebied van alcohol, voeding en beweging.	Laagopgeleide mannen, vaders 25-50 jaar en hun kinderen (leerlingen) van 9-12 jaar	Gebruik gedragsdeterminanten (waarde, sociale norm) Betrekken omgeving
Leerlingen uit groep 6-8 bezoeken de website met hun vader als huiswerkopdracht bij bestaande onderwijsprogramma's op het gebied van gezondheid, zoals 'Ga voor gezond!'. Mannen hebben een ongezondere leefstijl dan vrouwen (voeding, beweging en alcohol), maar laagopgeleide mannen zijn een van de moeilijkste doelgroepen voor gezondheidsbevordering. Uit onderzoek blijkt dat hun voorbeeldrol als vader een van de weinige aanknopingspunten is om hen te motiveren een gezondere leefstijl aan te nemen.				
Naam	Eigenaar	Doel	Doelgroep	Voorbeeld van
Gezonde schooltuin (Goed beschreven)	Eetbare wand	Bewustmaken van herkomst voedsel, specifiek eetbare planten, diversiteit, verzorging, smaak en geurbeleving.	Kinderen van 7-17 jaar en hun docenten/begeleiders, senioren, mindervaliden en migranten,	Vanuit het bedrijfsleven Maatschappelijk betrokken ondernemen
De Gezonde Schooltuin bestaat uit materiaal/stellage voor verticaal tuinieren met zaden/planten, biologische potgrond en een handleiding. Na ontvangst meldt de instelling / school zich aan bij Moesie de Moestuincocach ten behoeve van de interactieve digitale begeleiding en wordt er begonnen met het zaaien en kweken. Door het actief bezig zijn met eetbare planten wordt het bewustzijn over gezond voedsel, herkomst, natuur & milieu ontwikkeld. Zo zien kinderen en begeleiders/leerkrachten het gehele groeiproces van 'zaadje tot op het bord'. Vanuit Maatschappelijk Betrokken Ondernemen spoort ondernemer 'Eetbare Wand' andere organisaties aan tot sponsoring.				
Naam	Eigenaar	Doel	Doelgroep	Voorbeeld van
Ik eet het beter	Albert Heijn	De kennis, de houding en het gedrag van	Kinderen 8-12 jaar	Mede financiering private partij

(goed beschreven)		kinderen met betrekking tot gezonde voeding verbeteren		Onderdeel van convenant Verbinden diverse partijen
Actieve, cross-mediale lesprogramma's voor basisonderwijs met proeven en testjes een gezonde leefstijl leuk en gemakkelijk te maken. Levert gratis boodschappakketten bij lesprogramma's en een digitaal platform met informatie en tips voor thuis om gezond eten aantrekkelijk te maken voor slechte eters. Met deze interventie draagt AH als private partij bij in de uitvoering van Jongeren op Gezond Gewicht (JOGG), een onderdeel van Convenant Gezond Gewicht, naast de jaarlijkse financiering van € 50.000,- (ex. BTW).				

RIVM

De zorg voor morgen begint vandaag